

СЕКЦІЯ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378;371.13.013.43;316.72

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Атрощенко Т.О., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівський державний університет

У статті визначаються чинники, що зумовлюють необхідність полікультурної складової в сучасній професійній педагогічній освіті; розкрито сутність поняття «полікультурна компетентність», яка є складовою професійної компетентності сучасного вчителя; проаналізовано різні погляди науковців на структуру полікультурної компетентності майбутнього педагога.

Ключові слова: учитель, полікультурна компетентність, полікультурність, полікультурна освіта, діалог культур.

В статье определяются факторы, обуславливающие необходимость поликультурной составляющей в современном профессиональном педагогическом образовании; раскрыта сущность понятия «поликультурная компетентность», которая является составляющей профессиональной компетентности современного учителя; проанализированы разные взгляды ученых на структуру поликультурной компетентности будущего педагога.

Ключевые слова: учитель, поликультурная компетентность, поликультурность, поликультурное образование, диалог культур.

Atroshchenko T.O. THE ESSENCE AND STRUCTURE OF MULTICULTURAL COMPETENCE OF TEACHERS

The factors that determine the need of multicultural component in modern professional pedagogical education have been defined in this article. The essence of the concept of “multicultural competence”, which is part of the professional competence of the modern teacher have been disclosed. The different views of scientists on the structure of multicultural competence of future teacher have been analyzed.

Key words: teacher, multicultural competence, multiculturalism, multicultural education, dialogue of cultures.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації економіки, активізація міграційних процесів та інтеграція української системи вищої професійної освіти у світовий освітній простір породжують потребу в полікультурній підготовці вчителя, яка сприяє формуванню в молодого покоління готовності жити й діяти в мультикультурному просторі.

Необхідність формування висококультурного громадянина України зумовлюється нині ще й тим, що демократизація суспільних відносин у нашій країні вимагає іншого устрою життя, інших відносин між окремими людьми та їхніми групами, які належать до різних національностей і віросповідань. Саме тому в багатьох національних державних документах закладено ідеї полікультурності. Серед них Конституція України, Національна доктрина розвитку освіти, Державний стандарт базової й повної середньої освіти тощо. Ці документи наголошують на необхідності вивчення кожною людиною національної культури народів, що живуть на території України, і світової культури [5, с. 3].

У розділі «Стратегія мовної освіти» (Національна доктрина розвитку освіти), зазначається, що «у державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур». Зокрема, «забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, у яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови» [9].

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчує, що в теорії і практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою формування полікультурної компе-

тентності майбутніх учителів: розкрито зміст поняття полікультурності (Р. Антонюк, Л. Гончаренко, В. Кузьменко, Я. Пруха, Е. Щеглова та ін.), полікультурного підходу в освіті (Д. Бенкс, О. Гуренко, О. Ковальчук, В. Матіс, С. Ніето, Н. Якса, М. Ярмаченко та ін.); визначено роль полікультурності у вихованні (Н. Байчекуева, В. Бойченко, Н. Бордовская, О. Джурицький, О. Дубасенюк, В. Компанієць, І. Лощенова, Г. Назаренко, А. Солодка та ін.); досліджуються дидактичні аспекти підготовки майбутнього вчителя до міжкультурної взаємодії (Н. Галькова, В. Сафонова), формування полікультурної компетентності в студентів (Е. Абрамова, Л. Воротняк, О. Грива, Л. Данилова, І. Соколова).

Незважаючи на широкий спектр поглядів науковців на проблему полікультурної підготовки вчителя, питання структури полікультурної компетентності як складової професійної компетентності вчителя потребує глибокого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність і структуру полікультурної компетентності вчителя.

Виклад основного матеріалу. У більшості країн Європейського Союзу спостерігається посилення уваги вчених до дослідження полікультурності в освіті, відбуваються процеси пошуку шляхів удосконалення системи педагогічної освіти з урахуванням рівноправного співіснування національних культур, високої культури міжнародних взаємовідносин, а також підвищення полікультурної освіченості населення. Як зазначає Н. Ничкало: «Міграційні процеси, що стали світовим явищем, зумовлюють необхідність розв'язання комплексу проблем життєдіяльності мільйонів громадян різних держав... Серед багатьох чинників, пов'язаних із цим складним явищем світових масштабів, набувають особливої актуальності соціально-культурні, освітньо-виховні й культурологічні проблеми» [8, с. 103].

На думку сучасного польського педагога А. Гофрона, «освіта відповідальна за побудову більш солідарного світу. Вона має творити новий гуманізм, у якому домінуватиме етнічний компонент, а знання про культуру та духовні цінності цивілізації й шанобливе ставлення до них посядуть належне місце як необхідна перевага глобалізації, яка не обмежиться лише суто технічними та господарськими аспектами. Усвідомлення спільноти долі є основною підставою будь-якої міжнародної співпраці» [3, с. 41].

Варто відмітити чинники, що зумовлюють необхідність полікультурної освіти, серед яких зростання етнічної й расової свідомості людей; міграційні процеси, що значно підсилюють міжкультурні контакти; глобалізація світу, яка змінює не тільки економіку, полі-

тику, а й впливає на картину міжкультурних зв'язків; розширення міжнародної співпраці, що вимагає діалогу між націями та їхніми культурами; розвиток планетарної макроекономіки, яка сприяє створенню транснаціональних корпорацій, що долають межі національного суверенітету у сфері економіки; удосконалення інформаційної сфери й комунікаційних систем, які дають народам змогу зближуватися, стерти територіальні, мовні, релігійні, культурні бар'єри; прагнення окремих осіб і цілих народностей набути своєї етнічної ідентичності [5, с. 14].

Науковці зазначають, що діалог і взаємодія різноманітних культур є провідною ідеєю полікультурної освіти, адже саме через розуміння та осмислення своєрідності своєї культури можна зрозуміти всю глибину й розмаїття інших культур. Полікультурність ґрунтується на тому, що освіта в поліетнічному суспільстві з урахуванням національних розбіжностей повинна містити множинність типів, моделей і ціннісних педагогічних орієнтацій, які будуть адекватними світосприйняттю й вимогам різних етнокультурних груп населення. Адже «як кожна особистість, щоб усвідомити себе, має шукати своє відображення в іншому «Я», так і кожна культура, кожне суспільство набуває здатності усвідомлювати себе, притаманні йому явища та процеси, свої недоліки й переваги, міру свого розвитку або недосконалості лише в порівнянні з іншою культурою, іншим суспільством» [6].

Дослідниця Н. Якса виділяє основні риси концепції полікультурної освіти: рухливість, мінливість, відкритість, здатність до діалогу, психокультурна адаптивність, толерантність. Ці риси реалізуються в контексті проблем спілкування в освітньому процесі, яким присвячено роботи, пов'язані з теорією зв'язку й теорією інформації, та дослідження з комунікацій.

Тут розвиваються такі напрями наукових досліджень:

- проблема субкультури молоді (традицій, цінностей, системи відносин);
- ідеї продуктивності; когнітивний напрям сучасної персонології;
- теорія мультикультурної освіти.

Такі підходи розширюють міжкультурну взаємодію суб'єктів освіти, розвивають полікультурний діалог, що сприяє зближенню представників різних етнічних і культурних груп.

Полікультурна складова професійної педагогічної освіти виступає як теоретико-методологічна стратегія, спрямована на формування в майбутніх учителів досвіду міжкультурної взаємодії. Полікультурність відображає культурне й національне розмаїття

українського суспільства, сприяє визнанню права за всіма громадянами зберігати, розвивати і збагачувати свою культурну спадщину; сприяти вихованню в громадян взаєморозуміння, поваги й толерантності, здатності до міжкультурного діалогу.

Дослідниця вважає пріоритетною метою полікультурної педагогічної освіти – формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до активної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному середовищі; а психолого-педагогічними основами полікультурного підходу в педагогічній науці – теорію розвитку особистості студента в умовах полікультурності освітнього процесу у вищому навчальному закладі, теорію діяльності й теоретичні положення здійснення педагогічної підтримки в процесі професійної підготовки вчителя. При цьому компонентами конкурентоспроможності майбутнього педагога можна вважати компетентність, професійну майстерність, наявність іміджу, підтримку, позитивну «Я-концепцію», знання й досвід у сфері гуманітарних і професійних дисциплін, технологію міжкультурної продуктивної взаємодії суб'єктів освіти [13].

У контексті вивчення нашої проблеми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на характеристиці поняття «полікультурна компетентність» і на сучасних підходах до структури полікультурної компетентності майбутнього вчителя.

Теоретичний аналіз джерел дає змогу констатувати різні погляди щодо поняття «компетентність» (від лат. *competens* – належний, відповідний).

«Компетентний – який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований». «Компетентність – властивість за значенням компетентний». Такі визначення знаходимо у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [1, с. 445].

Компетентність пов'язана зі здатністю особистості кваліфіковано вирішувати завдання в різних сферах людського існування. «Професійна компетентність передбачає наявність у фахівця професійних знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування в практичній діяльності та включає методологічну, психолого-педагогічну, соціально-предметну, методичну складові» [1, с. 10].

Специфіка педагогічної діяльності зумовлює необхідність формування полікультурної компетентності вчителя як обов'язкової складової його фахової підготовки. Іншими словами, полікультурна компетентність є одним із основних елементів у структурі педагогічної професійної компетентності й передумовою педагогічної майстерності.

Полікультурна компетентність педагога входить у структуру його професійної компетентності, цього вимагають умови (робота в багатокультурному середовищі), в яких здійснює свою діяльність працівник освіти. Під такою компетентністю сьогодні розуміють здатність особистості жити й діяти в багатокультурному середовищі.

Полікультурна компетентність педагога містить полікультурну грамотність; уміння використовувати свої знання в педагогічній діяльності; професійно значимі особистісні якості; розвиток культури міжнаціонального спілкування тощо.

Полікультурна грамотність є тією базою знань, якою вчитель передусім має оволодіти. Вона передбачає вміння пояснити і проаналізувати власне ставлення до своєї та інших етнічних груп; знання, які допоможуть збагнути досвід і культурні характеристики етнічних груп, що населяють певну територію; знання, що допоможуть сформуванню гнучкий підхід до сприйняття національних і культурних норм, усвідомити недопустимість расизму й дискримінації. Полікультурно грамотний педагог – педагог, який уміє відбирати навчальний матеріал, що ілюструє багатокультурність, освітянин, який здатний побудувати навчально-виховний процес так, щоб під час нього вирішувалися проблеми полікультурності [5, с. 45].

До професійно значимих якостей полікультурно компетентного педагога варто зарахувати такі: гнучкість (уміння адаптуватися до ситуацій педагогічної взаємодії, що змінюються); комунікабельність (уміння будувати діалог із представниками різних національностей); здатність до співробітництва (відкритість педагога та готовність його до будь-яких форм взаємодії); емпатичність (уміння емоційно відгукуватися на проблеми учня); толерантність (сприймати, поважати думки, переконання учня) [7].

Культура міжнаціонального спілкування – узагальнена характеристика суб'єкта спілкування, котрий володіє способами спілкування в багатоетнічному середовищі, які розкривають його участь у функціонуванні й розвитку соціальних і політичних інститутів, цінностей культури й норм спілкування з національними суб'єктами. Це надає можливість визначити культуру міжнаціонального спілкування як систему характерних для особи, націй, класів і соціальних груп або суспільства загалом ідей та уявлень, способів, форм і видів специфічної культурної діяльності, здійснюваних з метою поглиблення взаємодії та взаємовпливу людей різних національностей; сукупність норм і національних настанов, якими повинні керуватися члени суспільства в процесі безпосереднього спілкування.

Культура міжнаціонального спілкування – це вияв національного самоототожнення та взаємодії націй. Культура міжнаціонального спілкування за своєю сутністю і змістом є як внутрішньою якістю самої нації, так і зовнішньою, набутою нацією в процесі спілкування з іншими народами, тобто в процесі взаємодії націй.

Згідно з науковою позицією Є. Степанова, полікультурність є складовою або засобом вияву професійної підготовки людини. Зокрема, науковець розглядає полікультурну компетентність як інструмент вияву професійних якостей фахівця, які можуть повноцінно виявлятися за умови формування особистісних рис, затребуваних у будь-якій професії. Ідеться про такі чесноти, як чесність, справедливість, порядність, довіра, відповідальність, толерантність, культура міжнаціонального спілкування тощо. Саме вони, на думку Є. Степанова, становлять основу професійної поведінки фахівця [11].

Сьогодні представлено різні погляди науковців на структуру полікультурної компетентності майбутнього фахівця, які здійснюють безпосередній вплив на ефективність її формування. Розглянемо деякі з них.

О. Щеглова виділяє кілька компонентів у структурі полікультурної компетентності майбутнього фахівця, а саме:

1) когнітивний – освоєння образів і цінностей світової культури, культурно-історичного й соціального досвіду різних країн і народів;

2) ціннісно-мотиваційний, спрямований на формування ціннісно-орієнтовної та соціально-настановної готовності студента до міжкультурної комунікації й обміну, розвиток толерантності стосовно представників інших культурних груп;

3) діяльнісно-поведінковий, спрямований на розвиток здатності до розв'язання професійних завдань при взаємодії з представниками різних культурних груп.

Когнітивний компонент передбачає сформованість системи полікультурних знань, умінь і навичок, що є орієнтовною основою діяльності особистості в полікультурному суспільстві. Цей компонент вважається провідним у структурі полікультурної компетентності, оскільки на його основі формуються й розвиваються інші компоненти відповідної структури.

Мотиваційно-ціннісний компонент являє собою систему мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей і властивостей, що регулюють повсякденне життя й діяльність особистості в полікультурному суспільстві.

Діяльнісний компонент відображає сформованість полікультурних умінь і навичок щодо дотримання соціальних норм і правил

поведінки в полікультурному суспільстві, наявність сформованої культури міжнаціонального спілкування та міжетнічної толерантності, які лежать в основі досвіду позитивної взаємодії з представниками різних національностей, культур і релігій [12].

Л. Данилова в структурі полікультурної компетентності особистості виділяє такі компоненти:

– мотиваційно-ціннісний: включає мотиви, мету, ціннісні установки студента; передбачає ставлення до майбутньої професійної діяльності як до цінності; потреби студента в самовихованні та формуванні своєї полікультурної компетентності;

– когнітивний компонент, який характеризує сукупність знань про культуру, сутність і способи самовиховання полікультурної компетентності; здатність до систематизації й узагальнення знань;

– діяльний компонент, що передбачає наявність умінь вступати в інтеркультурну комунікацію з носіями іншомовної культури, передавати інструментарій самопізнання й саморозвитку іншому, рефлексувати власну діяльність і поведінку;

– емоційний – зумовлює позитивне оцінювання педагогічних явищ із опорою на соціальні та особистісно значимі цінності, здатність сприймати внутрішній світ іншого й ототожнювати себе з ним [4, с. 10].

У класифікації Л. Перетяги професійна та полікультурна компетентності розглядаються як однопорядкові елементи в системі загальної компетентності людини. При цьому вони все ж таки взаємопов'язані одна з одною та з іншими елементами компетентнісної системи. Зміни однієї зі складових впливають на систему загалом і, відповідно, на кожен її елемент окремо. Згідно з такою точкою зору, взаємодія професійної та полікультурної компетентностей не безпосередня, а опосередковується особистістю людини. Дослідниця доводить, що процес формування полікультурної компетентності може бути успішним за таких дидактичних умов: забезпечення інтеграції полікультурної інформації з основним програмовим матеріалом навчальних предметів і забезпечення взаємозв'язку навчальної та позанавчальної діяльності в процесі формування полікультурної компетентності [10, с. 34].

Дослідницею Л. Воротняк була розроблена технологія формування полікультурної компетентності магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. Полікультурна компетенція магістрів педагогічної освіти в дослідженні Л. Воротняк включає такі компоненти: соціокультурний, комунікативно-прагматичний і функціональний, які, власне, і становлять зміст полікультурної

компетенції. Соціокультурний компонент розглядається за такими напрямками: засоби соціокомунікації (мова, мова жестів, письмова комунікація), національна ментальність (загальні характеристики, ситуативні характеристики, культурне самовизначення) та національне надбання (наука, мистецтво, історія, релігія, туристичні визначні місця). Комунікативно-прагматичний компонент визначаємо як систему норм, принципів, способів і форм людських взаємозв'язків у історичному процесі накопичення й трансляції соціально цінного культурного досвіду. Комунікативно-прагматичний компонент включає здатність магістра знаходити відповідний стиль, тон спілкування в різноманітних ситуаціях, використовуючи знання, уміння та навички, вербальні та невербальні засоби, для налагодження й підтримки необхідних контактів з іншими людьми. Функціональний компонент полікультурної компетенції передбачає особистісні характеристики магістра, необхідні для міжкультурного спілкування на основі толерантності і взаєморозуміння в процесі виконання ним своїх професійних обов'язків. Відповідно, якість полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах визначається рівнем сформованості складових її компонентів, що дає змогу говорити про рівневий характер полікультурної компетенції магістрів-педагогів. Ураховуючи характеристику рівнів полікультурної компетенції фахівців, відповідно до структури полікультурної компетенції магістрів вищих педагогічних навчальних закладів, автором визначено такі рівні полікультурної компетенції магістрів: низький, середній, достатній, високий. Градуйованість (рівневий характер) полікультурної компетенції магістрів-педагогів уможливорює вимірювання та оцінювання рівня її сформованості, а також укладання робочих програм формування, вдосконалення, підтримки чи корекції полікультурної компетенції залежно від вихідних результатів [2].

Аналіз структури полікультурної компетентності вчителя вказує на низку особливостей і чинників її формування у вищих педагогічних навчальних закладах.

Постає необхідність визначення навчальних дисциплін, у яких закладені потенційні можливості полікультурної освіти й розробки педагогічної технології спеціально організованого навчально-виховного процесу, заснованого на загальнолюдському культурно-історичному досвіді, досвіді свого народу та народностей, які населяють певний регіон нашої багатонаціональної держави, педагогіці толерантності, діалозі культур.

Висновки. Отже, полікультурна компетентність учителя входить у структуру його професійної компетентності, адже цього вимагають умови роботи в багатонаціональних колективах навчальних закладів. Сьогодні науковцями представлено різні підходи до структурування полікультурної компетентності вчителя й технології її формування. Провідна роль у вирішенні цієї проблеми належить педагогічним вищим навчальним закладам, які покликані організувати навчально-виховний процес відповідно до запитів полікультурної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Воротняк Л.І. Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л.І. Воротняк // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. А.Й. Сиротенко. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – С. 48–53.
3. Гофрон А. Різні погляди на Європу і проектування освітніх концепцій / А. Гофрон // Вища школа України. – 2005. – № 1. – С. 37–45.
4. Данилова Л.Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов / Л.Ю. Данилова // Учитель. – 2007. – № 3. – С. 12–15.
5. Кузьменко В.В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : [навчальний посібник] / В.В. Кузьменко, Л.А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.
6. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н.М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – С. 17.
7. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя / М.И. Лукьянова // Дайджест. – 2002. – № 2. – С. 77–79.
8. Ничкало Н.Г. Міграційні процеси у контексті неперервної освіти / Н.Г. Ничкало // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 2. – С. 99–108.
9. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4.
10. Перетяга Л.Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : дис. ... докт. пед. наук / Л.Є. Перетяга. – Х., 2008. – 175 с.
11. Степанов Є.П. Проблема формування культури міжетнічних відносин у сучасній педагогічній науці / Є.П. Степанов // Освіта Донбасу. – 2010. – № 2. – С. 13.
12. Щеглова Е.М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Е.М. Щеглова. – Омск, 2005. – 164 с.
13. Якса Н.В. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : [монографія] / Н.В. Якса ; за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 276–288.